

УДК 342.726-054.7-053.2

DOI: 10.5937/pr78-45755

Прегледни рад

*Милица М. Марјановић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

СОЦИЈАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ У ЗАШТИТИ ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И РАСЕЉЕНИШТВУ

Сажетак

У раду се указује на положај деце избеглица и деце интерно расељених лица како би се стекао бољи увид у стварни положај ових двеју високомаргинализованих група, а са тежњом за већом видљивошћу у друштву, друштвеним ангажовањем и друштвеном пажњом. Имајући у виду да су у случају ових двеју група на све аспекте живота у целини превасходно утицале присилне миграције као корените друштвене промене, главни истраживачки фокус биће усмерен на последице које се одражавају на популацију деце избеглица и интерно расељених лица. Коришћена је секундарна анализа садржаја радова истраживача који су се до сада бавили овом или сличном темом. Осим теоријског доприноса који се огледа у подвођењу деце интерно-расељених под општији појам деце у покрету, кључни резултат рада је налаз да се деца у избеглиштву и интерном расељењу налазе у друштвено неприхватљивом социјалном положају, да не постоји довољна заинтересованост политичких странака за креацију њихових политика у суочавању са овим проблемом, који је потребно решавати низом систематских афирмативних мера социјалне политике, пошто се ради о посебно осетљивој друштвеној групи.

* milica.marjanovic@pr.ac.rs

Кључне речи: деца интерно-расељена лица, деца–избеглице, друштвено осетљиве групе, друштвене промене

УВОДНА РЕЧ

Деца избеглице и деца интерно расељена лица представљају специфичну и посебно друштвено осетљиву групу посматрано са више различитих аспеката, о којима ће се говорити детаљније у наставку овог рада. Друштвене промене манифестују се на микро, мезо и макро нивоу и уочавају се различите форме друштвених промена. У контексту друштвених промена миграције су *par excellence* категорија, која објашњава и твори структуралне промене у животу појединаца и друштвених група, а све под утицајем, у овом случају, присилних померања, притисцима и силом код избеглица и интерно расељених лица. У светлу таквих разматрања, значајна је Волерстринова теза да друштвена промена не значи нужно и друштвени прогрес, што битно осликава положај деце избеглица и интерно расељених лица, јер расељавање суштински доводи до последица које ће прекинути нормалан животни ток ових осетљивих друштвених група на свим друштвеним нивоима.

Друштвене промене кроз призму миграционих кретања несумњиво остављају далекосежне последице по дечију популацију, било да имају позитивну или негативну конотацију, самим тим јер се ради о високо осетљивој и рањивој друштвеној скупини. Промене приликом миграционих кретања превасходно и јесу са негативним ефектом, осим у случају својевољног напуштања једног места живљења и одласка у неко друго место, мада и тада оне значајно делују на појединца.

Појам „деца у покрету” релативно нов у научном дискурсу, а осликава читав низ појединости које се везују за незавидан положај деце у ризичним и кризним околностима. У литератури се под појмом „деца у покрету” мисли на различите скупине деце: децу мигранте, децу–избеглице, децу интерно-расељену, децу номаде, децу без држављанства итд. Допринос овог рада огледа се у указивању на неоправдану запостављеност бављења овим осетљивим и стигматизованим групама деце. Неопходно је истражити све појединачне аспекте и карактеристике живота у расејању и избеглиштву како би се друштвеном реакцијом спречило даље

дискриминисање и социјална искљученост припадника ових двеју надасве рањивих група.

ОДРЕЂЕЊЕ И ДЕФИНИСАЊЕ ТЕРМИНА „ДЕЦА У ПОКРЕТУ”, ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА И ИЗБЕГЛИЦА

Термин „деца у покрету” први пут се званично спомиње на међународној конференцији о заштити и подршци „деце у покрету“ одржаној у Барселони 2010. године, где су бројне владине и невладине организације разматрале главна питања о положају и статусу ове рањиве групе (АИЕЈ 2015). Одређивање и дефинисање појма „деца у покрету” је вишедимензионално, будући да је појам знатно нов у научним и академским круговима, а Богетић и Југовић (2019) наглашавају да „деца у покрету” јесу рањива популација која је вишеструко изложена различитим видовима ризика по њихову безбедност, здравље и социоемоционални развој. Деца избеглице и деца интерно расељена лица су припадници овог концепта управо због свог друштвеног положаја који су стекли под утицајем немилих друштвених догађаја.

Са друге стране, у колоквијалном свакодневном говору врло се често између појмова избеглица и интерно расељених лица ставља знак једнакости, што је заправо грешка. Евидентно је да се говори о два надасве различита појма која у неким сегментима имају сличности, али је ипак важно направити јасну дистинкцију. Кроз дефинисање и одређивање ових појмова истичу се и многе сличности у самом начину живота, развоја догађаја и последица по физичко и ментално здравље, односно на целокупан квалитет живота појединаца. Високи комесаријат Организације Уједињених нација за избеглице (*United Nations High Commissioner for Refugees* – *UNHCR*) као свој основни циљ прокламује пружање помоћи и подршке интерно расељеним лицима, избеглицама, лицима без држављанства, тражиоцима азила, итд.

Још је тадашња Социјалистичка Федеративна Република Југославија упутила позив UNHCR-у да покрене операцију у СФРЈ. Своју канцеларију UNHCR основао је у Београду 1976. године. Споразум (*Accord de Siege*) са Владом потписан је 2. јула 1996. године, а агенција је наставила да пружа помоћ избеглицама из трећих

земаља (мандатним избеглицама) све до насилног распада бивше Југославије 90-их година прошлог века и у том периоду у Србију је пристигло више од 550.000 избеглица из бивших југословенских република (UNHCR 2023). У току 1999. године¹, више од 200.000 интерно расељених лица избегло је са Косова у централну Србију (UNHCR 2023). Треба нагласити још и да је „прихват избеглих и расељених вршен од стране Комесаријата за избеглице Републике Србије, Црвеног крста Југославије и општинских штабова за прихват избеглих и расељених. Бригу о њима убрзо преузимају Међународни црвени крст и UNHCR” (Секулић 2003, 140).

UNHCR дефинише избеглице² као људе који беже од сукоба или прогона. Они су дефинисани и заштићени међународним правом и не смеју их протеривати или враћати у ситуације у којима су им угрожени живот и слобода. Камен темељац њихове заштите је Конвенција о статусу избеглица из 1951. године³, којом је „избеглица” дефинисана као неко ко се „због основаног страха од прогона због своје расе, вероисповести, националности, припадности одређеној друштвеној групи или својих политичких мишљења, налази изван земље своје националности и није у могућности или, услед таквог страха, није вољан да се стави под заштиту те земље” (Члан 1) (UNHCR 2023).

Историја, учитељица живота, како гласи позната латинска изрека, помаже нам да схватимо узроке догађаја у прошлости како бисмо боље разумели садашњост у којој и сами живимо. Међутим,

¹ Према подацима Координационог центра за Косово и Метохију (2004), „када говоримо о интерно расељеним лицима подразумевамо интерно расељена лица српске, црногорске и других неалбанских националности која су присилно протерана са простора АП Косово и Метохија после 10. јуна 1999. године, којих је укупно, према подацима Координационог центра за Косово и Метохију, било 242.281, од којих у Србији 212.781, а у Црној Гори 29.500. Овом броју треба додати и интерно расељена лица на самом подручју АП Косова и Метохије, којих је око 20.000”.

² „Појединац који је доживео избеглиштво назива се избеглица (као синоним користи се и термин прогнаник)” (Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије 2023).

³ „Женевска конвенција о статусу избеглица из 1951. први је инструмент на међународном нивоу у којем је дата дефиниција ‘избеглице’. Њу су после Другог светског рата усвојиле Уједињене нације како би обезбедиле правни режим којим се уређује статус свих стотина хиљада избеглица расељених у Европи 1951. године. Због историјских околности у којима је усвојена, Женевска конвенција је садржала географско и временско ограничење опсега њене примене, којима је дејство предвиђене заштите било ограничено на избеглице из Европе које су побегле од догађаја насталих пре 1951. године” (Тренинг центар за миграције 2023).

„у средишту тих промишљања ретки су они који су нас и навели да мислимо о свим тим различитим и, збиља, кључним темама: људи чији су животи постали неживљиви. Избеглице су људи којима је насилно укинута окружење, простор у којем је могућ развој неразломљене темпоралности живљивог живота” (Захаријевић 2017, 520–521). Са друге стране, интерно расељена лица у потрази за сигурношћу нису прешла међународно признату границу. За разлику од избеглица, они беже унутар граница своје земље (UNHCR 2023). „Правни статус интерно расељених лица разликује се од положаја избеглица, јер она формално задржавају своје држављанство, што у принципу значи да су они једнаки са осталим грађанима земље о којој је реч. У стварности, интерно расељена лица су избеглице у својој земљи тако прозвана услед етничких, политичких и других сукоба. Они обично деле судбину избеглица” (Milosavljević i Jugović 2009, 113).

Неопходно је обратити посебну пажњу на статус интерно расељених лица и начин на који она (не) остварују основна права и питања егзистенције. Важно је нагласити да су „интерно расељена лица (ИРЛ) чинила, и даље чине, највећу групу расељених лица у региону. Од 1993. године, у бившој Југославији удео ИРЛ у укупном броју избеглица и интерно расељених лица варирао је између 55% и 73%. Почев од 2000. године, удео ИРЛ у укупном броју присилно расељених лица на Балкану био је у сталном порасту, што указује да су трајна решења за избеглице била успешнија него за интерно расељена лица” (Nowy 2011, 31). Конвенција ОУН о избеглицима из 1951. године регулише коме се признаје статус избеглице. Реч је о особама које су изложене основаном страху од прогона по различитим основама (расној, религијској, политичкој, припадништво посебним друштвеним групама).

За разлику од међународноправно одређеног појма избеглице, не постоји ниједна формална или правна дефиниција интерно расељеног лица. Статистике UNHCR-а ограничавају се на праћење интерно расељених лица изазваних сукобима. Уопштено говорећи, друштвени положај интерно расељених лица сличан је положају избеглица због тога што су и они такође лишени својих домова, власништва, суседства, чланова породице, радног места, различитих социјалних мрежа и прошлости. Сви релевантни узроци избеглиштва су слични и у случају расељавања. Међутим, формална разлика између избеглица и интерно расељених лица је у статусу, заштити

и друштвеном положају. У суштини, једина разлика између интерно расељених лица и избеглица лежи у томе што интерно расељена лица мењају своје место живота унутар исте земље. Фигуративно, интерно расељено лице је избеглица у сопственој домовини, тако прозвано услед рата, етничких и сличних сукоба. Несигурност и животни ризици заједничка су судбина и избеглица и интерно расељених лица” (Milosavljević i Jugović 2009, 126).

Можемо да сумирамо да је разлика заправо у могућностима који им се нуде за даљи живот. Избеглице имају одређена гарантована права у земљи–домаћину која произлазе из Конвенције ОУН, и начелно им се нуде четири могућности: репатријација, могућност пресељења у трећу земљу, трансфер у неки од колективних центара или интеграција у локалну заједницу (в. Секулић 2003, 147). Права интерно расељених лица директно су зависна од могућности њихове земље, из чијег су се једног дела раселили у условима присилних миграција, да им пружи помоћ и заштиту и обезбеди право на достојанствен живот. Тај живот, међутим, није ни налик на живот пре насилног расељавања.

Иако постоје разлике у формалном статусу избеглица и интерно расељених лица, ипак они имају и много тога заједничког. Основне карактеристике популације интерно расељених лица⁴ јесу: непосредна изложеност једном од тзв. карактеристичних стресора (Lazarus and Folkman 1984); принудно масовно напуштање дома и завичаја и, са тим у вези, суоченост са губитком материјалне сигурности, радног статуса, мреже формалних и неформалних социјалних односа или, другачије речено, просторна, социјална и психолошка искорењеност (Vlajković 2000a; Milosavljević у: Vlajković i др. 2000); изложеност великом броју стресора пре самог принудног расељеништва (Vlajković 2000b); осећај губитка идентитета, будући да је питање „ко смо” често блиско повезано са питањем „где смо” јер су „места дома организована и представљена тако да помажу особи да одржи сопствену кохерентност и самопоштовање, да оствари принципе саморегулације” (Dixon and Durheim 2000, 29); снажан осећај несигурности и „зависности од воље и интереса

⁴ „Они су, нажалост, доживели злу судбину да у већини буду избеглице у новоствореним државама насталим, на овај или онај начин, на тлу њихове бивше домовине. Тако су они постали туђи на своме односно на ономе што је некада и било њихово. Избеглице су и они које је лоша коб удаљила хиљадама километара од кућа и они чији домови су скоро на дохват руке, али у ‘туђим’ рукама” (Milosavljević у: Vlajković i др. 2000, 16).

других” (Milosavljević у: Vlajković i dr. 2000, 23); трауматизованост животом у новој средини током мучног процеса прилагођавања на нове услове, који је испреплетан на почетку са туговањем због губитака, а потом са неопходношћу доношења судбоносних одлука у вези са будућим животом (Vlajković 2000b).

КАРАКТЕРИСТИКЕ ЖИВОТА ДЕЦЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ И РАСЕЉЕНИШТВУ

Припадници друштвено осетљивих⁵ и рањивих група живе у измењеним друштвеним односима који су праћени бројним изазовима на дневном нивоу, чиме се отежава њихово функционисање у друштвеној заједници. Друштвене промене⁶ експлицитно диктирају ток живљења и неометано се одражавају на успостављање нових услова за живот, поготово у избеглиштву и расејању, чиме је обојено детињство деце избеглица⁷ и деце интерно расељених лица.⁸ Кретање и померање становништва један је од најкомплекснијих процеса у друштву, те се, с тим у вези, може разликовати низ миграционих кретања, од економских миграција, транзиционих, политичких, спољних и унутрашњих, али исто тако присилних и добровољних миграција. Када говоримо о присилним

⁵ Дајући генезу овог појма, Југовић указује да се „првобитно се у литератури и медијима користи да значи групе људи које су услед социоекономских фактора (нпр. екстремно сиромашни, бескућници, деца на улици итд.) више изложене природним опасностима и катастрофама (попут земљотреса, поплава, олуја и других гео/биофизичких опасности) и које су мање отпорне на њих. Овај појам је касније био прожет историјским идеолошко-научним и политичким приступима, који су кроз терминологију изражавали схватања и природе социјалних проблема и начина друштвених одговора на њих. У стратешким документима и актуелним политикама Владе Србије као осетљиве групе становништва дефинишу се оне које се налазе под већим ризиком од социјалне искључености и сиромаштва, а то су: особе са инвалидитетом, деца, млади, жене, старије особе, припадници ромске националне мањине, необразована лица, незапослени, избегла и интерно расељена лица и становништво руралних средина” (Југовић 2020, 13–14).

⁶ „Појам друштвене промене (од мењати: постати, или бити учињено друкчијим) означава процес у којем се успостављају нови облици друштвених односа између појединаца и/или друштвених група, у одређеном временском периоду” (Лазих 2008, 3).

⁷ „Деца у избеглиштву су напустила своју земљу због рата или прогона и не могу се вратити у њу због реалне опасности и страха од прогона на основу расе, религије, националности или припадности одређеној социјалној и политичкој групи” (UNICEF, 2017).

⁸ „Деца из ове групе су била присиљена да напусте своје домове због рата, природне катастрофе, насиља или прогона, али она остају у оквирима исте државе” (UNICEF, 2017).

миграцијама, обично се испољавају у виду избеглиштва (спољна присилна миграција) или интерног расељавања (унутрашња присилна миграција).

Део миграционих кретања чине свакако и деца, те према подацима UNICEF-а (2018) 12 милиона деце јесу избеглице и тражиоци азила, а 16 милиона деце живи у интерном расељеништву⁹ због оружаних сукоба унутар своје земље. „Деца у миграторним кретањима траже посебну друштвену пажњу, јер животне промене које носе миграције остављају бројне последице на овај део популације. И када су миграције деце усмерене ка позитивним променама (квалитетнији живот и одлазак без спољашње присиле), оне имају снажне социјалне, психолошке и културне импликације на децу. Ово посебно долази до изражаја када су миграције деце такве да се доводе у питање субјективитет, интереси, права и услови живота деце. Значајан део миграција деце може се назвати ризичним по њихово благостање. То су миграције које су подстакнуте ратовима, насиљем, екстремним сиромаштвом и различитим облицима злоупотребе” (Богетић и Југовић 2019, 1293–1294).

Важно је нагласити и да субјекти „деце у покрету” нису препознати у оквиру законодавног система Републике Србије, као ни у међународном правном контексту, што умногоме отежава унапређење квалитета живота свих групација које сврставамо под „децом у покрету”. „Посебни изазови за заштиту ‘деце у покрету’ тичу се остваривања права на недискриминацију, права на најбољи интерес, права на живот, опстанак и развој и права на партиципацију. Политика друштва према ‘деци у покрету’ треба да буде мултидимензионална и мултисекторска” (1293). Период детињства требало би да начелно представља благостање и сигурност за децу, како кроз примарну социјализацију, где кључну улогу игра породица, тако и током секундарне социјализације, где социјализаторску улогу преузимају друге друштвене групе и институције. Ипак, сведоци смо да се данас често негира да породица има примарни значај у креирању функционалног друштва, већ на саму институцију породице утичу различити друштвени фактори и промене. Шуваковић (2021, 726) посебно истиче да „иако данас постоје установе за институционалну социјализацију, она примарна се обавља најуспешније у оквиру

⁹ Деца која су интерно расељена нису посебно означена као категорија корисника/ца услуга система социјалне заштите, те је немогуће проценити број деце из ове групе којој је потребан неки вид асистенције (Galonja i dr. 2013, 84).

породице. То је и разумљиво: породица васпитава у условима постојања љубави и емоција између деце и родитеља. Породица није никаква 'безлична', отуђена установа, бирократски једнака према свима, већ заједница која је наклоњена детету које је у њој рођено”.

Најгори сценарио од свих у избеглиштву и расељеништву јесте смрт¹⁰ неког од чланова породице, поготово у овим нехуманим условима и као последица ратних дешавања, што недвосмислено оставља неизбрисиве последице по најмлађе актере друштва – децу. Током оваквих криза дешава се да се чланови породица раздвајају¹¹, што отежава додатно функционисање породице¹², мада ипак породица као највећа вредност и тада представља основни извор подршке и стабилности, узајамног разумевања и заједничког превазилажења тегоба, на шта указују и домаћа истраживања (Љубомировић 2017, 119, 121).

Живот у избеглиштву и расељеништву представља изазов како се суочити и опстати у новом друштвеном окружењу и новим животним условима, недостатак механизма да се почне живот испочетка негде, непланирано. Оно што донеси избеглички живот тешко је и набројати, а још је теже ухватити се у реалном животу у коштац са свим недаћама и проблемима, што значи: „превадати и адаптирати се на губитак блиских особа, трауматска искуства, губитак дома и имовине стицане током генерација, губитак пријатеља, губитак неких ствари велике симболичке вредности. Такође: превадати и адаптирати се на промену животних навика, материјалну угроженост, губитак професионалног идентитета,

¹⁰ Половина (2000, 51) посебно наводи да „када се смрт члана породице деси током избегличке кризе, ситуација има посебну тежину и у смислу катастрофичког остварења близине смрти која се наслућивала у крајњој несигурности живота током самог живљења на ризичној територији и саме евакуације. ‘Додатак’ тежине овом ионако тешком искуству ствара и немогућност, тј. ограничене могућности одрађивања ритуала који помажу опраштању и одвајању”.

¹¹ Како Половина (2000, 15) наглашава, „у избеглиштву се налазе породице са ‘окрњеним’ или измењеним саставом, често називане ‘непотпуне породице’. То су најчешће мајке са децом и/или најстаријим члановима породице (родитељи једног и другог партнера). У овим, привременим или трајним, новосклопљеним породичним целинама често је питање ‘Да ли смо ми сада породица?’ или ‘Каква смо ми то сад породица?’ ”

¹² Милосављевић посебно истиче да су „угрожене функције породице” и да „социјализаторска или васпитна функција породица представља посебан проблем избегличких породица не само због тога што она постаје обавеза само једног присутног родитеља већ због тога што се остварује у веома неповољним условима, не само у објективном смислу већ и у погледу њених вредносних, етичких, идеолошких, психолошких и социјалних претпоставки“ (Milosavljević у: Vlajković и др. 2000, 24).

зависност од других, доживљај неизвесности, привремености и беспомоћности, социјалну маргинализацију и социјалну стигматизацију” (Vlajković 2000, 11). У читавом процесу исељавања и прилагођавања новонасталој ситуацији избегли се сусрећу са многобројним новинама, а њихова једина жеља је да буду прихваћени привремено док се не створе услови да се врате одакле су дошли.

Југовић (2020) наглашава бројне факторе ризика који „деци у покрету” одузимају право на детињство и из којих се хитно издвајају потребе за дефинисањем актера и процедура у правцу идентификације потреба деце и одговора на њих. Осећање немоћи, несигурности, неизвесности, бесмисла најчешће прате ова стигматизована лица током њиховог читавог живота. „У склопу тврдње да су деца у покрету, без обзира о којој се специфичној групи ради, најчешће социјално искључена, помињу се и следеће околности: искљученост из образовног система, нерешен грађанско-правни статус, језичка баријера (често непознавање или недовољно познавање језика већинске заједнице), отежан или потпуно онемогућен приступ ресурсима система као што су здравствене услуге, непознавање животних вештина, немогућност уживања основних права, итд.” (Galonja i dr. 2013, 92). Ово потврђују и анкетни налази да интерно расељена лица настоје да се домогну пре свега Београда и већих градова „због већих могућности за проналазак запослења, приступ здравственим услугама и *школовању деце* (нагл. М.М.)”. Специфично, интерно расељени са Косова и Метохије често се опредељују и за одлазак у она места у којима имају рођаке и у којима је настањен „велики број становника пореклом са Косова и Метохије који су од раније живели на том подручју” (Petković 2017, 103).

Социолошки гледано, живот у избеглиштву и расељеништву дубоко мења друштвени статус и положај појединаца¹³ на стратификацијској лествици, у породичној структури, образовним могућностима, професионалном развоју, институционалној заштити: долази до урушавања личног и друштвеног идентитета. Изузетно је тешко одредити ко подноси највећу жртву у избеглиштву и расејању, практично је немогуће дати такав суд, мада ипак деца као најрањивија и посебно специфична категорија проживљавају избеглиштво, може се рећи, посебно тешко. Деца на другачији начин у односу на одрасле перцепирају догађаје попут погрома, рата, бомбардовања, разарања.

¹³ Положај избеглих могао би се описати и као: „положај ‘насилне групне изолације’ и изопштења из друштва” (Трипковић 2005, 36).

Светска здравствена организација феномен избеглиштва назвала је „тзв. културом егзила или супкултуром несреће” (Opalić 2003, 466).

Емпиријско истраживање које је спроведено над групом интерно расељених лица са Косова и Метохије смештених у колективном смештају на Брезовици показало је да расељена лица у односу на оне који немају статус избеглица и расељених лица показују нижи степен савладивости стресних ситуација са којима се породица суочава (мање успешно могу да се изборе са најразличитијим дешавањима унутар породице, затим мање су успешни у управљању породичном ситуацијом и дешавањима унутар породичног система); мање су задовољни својим породицама (показују нижи ниво породичне адаптираности, мање задовољство самом породицом и односом породице према средини); чешће користе стратегију тражења духовне подршке, а најређе стратегију која се односи на обезбеђивање социјалне подршке како би се суочили и изашли на крај са кризом; мање су задовољни својом физичком активношћу, енергетским капацитетима, квалитетом сна, својим афективним и когнитивним капацитетима, социјалним релацијама и условима средине у којој живе (Минић, Станковић, Павићевић 2021, 151). Студија показује незавидан положај избеглих и интерно расељених лица, указујући на умањене капацитете њиховог нормалног функционисања у друштвеним токовима, који су проузроковани, пре свега, високо стресогеним ратним догађајима.

У даљем тексту следе неки од исказа деце у избеглиштву о рату које је забележио Тим за психосоцијалну помоћ и подршку Клинике за заштиту менталног здравља у Нишу, и то:

„*Рат је наказа...*” (дечак М.; 9 година);

„*Нећу о томе, то боли...*” (адолесцент К.; 11 година);

„*Рат је, знате, кад немате тату...*” (девојчица Т.; 7 година);

„*Кад је рат, немате своје другарице, ни лутку, ни свој прозор...*” (адолесцент М.; 10 година);

„*То је ужас. Скоро је грмело, а ја мислим... Мама зна да се плашим граната, теши ме, а и она плаче...*” (адолесцент Б.; 10 година) (Krstić, 2009).

ПРЕВЕНТИВНЕ МЕРЕ И ЗАШТИТА ДЕЦЕ ИЗБЕГЛИЦА И ДЕЦЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

За побољшање животног стандарда деце избеглица и деце интерно расељених лица, као и унапређење квалитета живота, мора да се делује кохезивно на нивоу читавог друштвеног система, као и да се захтева што већа друштвена пажња која би требало да буде усмерена ка овим угроженим групацијама. Интересантно је, међутим, да политичке странке, као један од главних субјеката политичког процеса у Србији, у својим програмским документима уопште не третирају питање статуса деце–избеглица и деце–интерно расељених. Изузетак су једино две владајуће странке – СНС и СПС (Шуваковић 2020, 46, 48). С друге стране, темељ политика према овој популацији треба да се заснива ее на вредносном полазишту да су дете и породица највише и најзначајније друштвене вредности које изискују целовиту и сталну пажњу, бригу и заштиту (Богетић и Југовић 2019, 1303).

Требало би формулисати низ превентивних мера и мера заштите како би се статус деце из ових рањивих група подигао на виши ниво, а све са циљем остваривања бољег квалитета животних услова. Доласком у нову средину, деца се суочавају са низом дискриминаторних поступака који системски и организовано урушавају њихова фундаментална права. Најпре би у светлу регулисања бољег животног окружења требало да припадници „деце у покрету” постану „правно видљиви”, јер је честа „правна невидљивост”, која их, с једне стране, чини апсолутно социјално искљученима, а са друге, чини их подложнијим злоупотребама и експлоатацији (посебно присили на вршење кривичних дела). Кључни први корак у пружању адекватне подршке и заштите и извођењу програма асистенције деци у покрету јесте потпуно решавање грађанско-правног статуса, односно креирање предуслова за укључивање у образовни систем и систем социјалне и здравствене заштите (Galonja i dr. 2013, 91). Треба да буду равноправни чланови друштва у којем живе, са тенденцијом да то исто друштво њима буде потпора за напредовање и превазилажење кризе проузроковане стресогеним догађајима рата, погрома, расељавања.

Према члану 41. и члану 42. Закона о социјалној заштити Републике Србије (2022) предвиђа се да се кроз систем социјалне заштите спроводе различите породично-правне и социјалне заштитне

мере и услуге (старатељство, хранитељство, смештај у институцију, надзор над вршењем родитељског права, саветодавно-терапијски рад, итд.) када је детету услед породичних или неких других животних околности угрожено здравље, безбедност и развој и када без подршке овог система не може да достигне оптимални ниво развоја. Услуге социјалне заштите организују се као услуге за децу, младе и породицу и услуге за одрасле и старије кориснике, уз уважавање интегритета, стабилности веза и окружења корисника и породице. Услуге социјалне заштите пружају се привремено, повремено и континуирано, у складу са потребама и најбољим интересом корисника. Управо сви изразито неповољни аспекти избеглиштва остављају далекосежне последице по нормално функционисање личности, али и на читаво породично окружење и развој. Потребна је дуготрајна, континуирана и сврсисходна социјална и психолошка помоћ избеглој и расељеној деци, ради лакшег и ефикаснијег превладавања трауматских дешавања. „Психолошки проблеми избеглица често се минимизирају, а дугорочне последице занемарују. Они сами поричу проблем и тако избегавају ретрауматизацију. Стручњаци се труде да не психијатризују избеглице, већ да их третирају као здраву популацију са нормалним реакцијама на ненормалне околности. Ипак, само трајање проблема представља постмиграциони стрес који доводи до хроничног посттрауматског стресног поремећаја” (Čavić, Lečić-Toševski i Rejović 2008, 11). Посттрауматски стресни поремећај (*ПТСП; ne-me-ec-ne*) јесте душевни поремећај, који управо настаје након излагања угрожавајућем стресном догађају и често је пратилац избеглих у својој борби за опстанак, а последица је расејања, протеривања и осталих трауматских дешавања током ратних догађаја.

Како би самостално и нормално функционисала и била укључена у образовни систем, „деци у покрету” нужно је обезбедити посебан модел укључивања у групу вршњака и групу образовне заједнице, оформити стимулативну средину за учење, организовати стручну психолошку и педагошку подршку ради превазилажења стечене трауме и развијати потенцијалне моделе поновне интеграције деце у нормалне друштвене токове. Пре свега је потребно створити такву атмосферу да се деца осећају безбедно и заштићено, а да приоритетно деловање друштва у целини буде усмерено на најбоље интересе деце. У Србији су, као резултат стратешке сарадње Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања,

UNICEF-a и Центра за истраживање и развој друштва – IDEAS, настале *Стандардне оперативне процедуре* (скраћено: СОП) за заштиту деце избеглица и миграната. Њихова сврха јесте да сви актери укључени у заштиту деце заједнички разумеју ризике којима су она изложена у околностима ванредних ситуација, као што су масовне и насилне миграције и избеглиштво. Ове процедуре дефинишу улоге, одговорности, поступке у доношењу одлука о детету и дају заједничке основе свим актерима за идентификацију и одређивање приоритета реаговања, као и обезбеђивање подршке (Milanović, Perišić i Milić 2016, 8). Носиоци одговорности у заштити деце избеглица и расељених лица јесу следећи актери: Комесаријат за избеглице, полиција, УН агенције, центри за социјални рад, невладине организације, екстерни експертски тим (Jugović 2020).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Као што је посебно истакнуто у овом раду, „деци у покрету”, са посебним нагласком на подгрупу деце избеглица и деце интерно расељених лица, вишеструко су угрожена права и могућности за живот која им припадају као свим равноправним члановима једног друштва. Деци избеглица и деци интерно расељеним лицима је несумњиво сурово одузето детињство, а њихов даљи живот осујећен за нормално битисање различитим стигмама које им је друштво приписало. Живот деце у избеглиштву и расејању битан је предмет социолошког и политиколошког разматрања и истраживања, мада захтева мултидисциплинарни приступ како би се сагледала целокупна сложеност овог вишедимензионалног феномена.

Стратегије подршке и мере заштите превасходно треба да буду усмерене на поновно укључивање деце у све институционалне и ванинституционалне канале, чиме би требало да се допринесе њиховом нормалном развоју и одрастању у функционалном друштву. Истраживање ове теме значајно је за подизање свести и боље разумевање друштвеног положаја деце избеглица и деце интерно расељених лица, као и изналажења могућности и перспектива за светлију будућност. Одроз и стуб здравог друштва јесу политике усмерене ка уважавању права деце и промовисању правих вредности, а првенствено институција породице јесте стожер успешног друштва. Деца имају своја права гарантована Конвенцијом ОУН о правима

детета из 1989. године¹⁴ и ни у ком случају им се бар она не могу оспорити. На социјалном и психолошком плану, деца избеглице и деца интерно расељена лица јесу прави репрезент дискриминисане популације, што доприноси актуелности истраживања ове теме, јер положај деце у друштвеном простору има примат над осталим темама у истраживачком смислу. Друштвена одговорност огледа се управо у усклађивању законодавних мера и усмеравању мера заштите према деци из рањивих категорија, попут деце избеглица и деце интерно расељених лица. Иако се сам појам „деца у покрету”, као најопштији теоријски концепт у односу на остале подгрупе друштвено осетљивих група деце, јавља као нов у академској терминологији, друштвена обавеза је да се препознају деца која живе у неповољним условима и да им се пруже конструктивни механизми за превазилажење потешкоћа проузрокованих кризним ситуацијама током миграционих кретања. Друштво је дужно да захтева континуирану пажњу и подршку упућену ка деци избеглицама и деци интерно расељеним лицима, са тежњом да престану да буду синоним за дискриминацију, маргинализацију и стигматизацију, те да управо они буду главни носиоци корених друштвених промена као највећи друштвени потенцијал.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Богетић, Драгица, и Александар Л. Југовић. 2019. „Деца у покрету” као рањива популација.” *Социолошки преглед* LIII (3): 1293–1318. DOI: 10.5937/socpreg53-21726
- Закон о социјалној заштити. „Службени гласник РС”, бр. 24/11 и 117/2022 – одлука УС
- Захаријевић, Адриана. 2017. „Ми избеглице: живот који се не може живети.” *Гласник Етнографског института* LXIV (4): 513–526. DOI: 10.2298/GEI1703513Z
- Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије. н.д. „Интерно расељена лица.” Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије. Последњи приступ 25. април 2023. <https://kirs.gov.rs/cir/interno-raseljena-lica/interno-raseljena-lica>

¹⁴ Иначе, ово је Конвенција ОУН коју је ратификао највећи број држава у свету, укључујући све државе чланице ОУН, изузев САД.

- Координациони центар за Косово и Метохију. 2004. „Интерно расељена и прогнана лица са Косова и Метохије.” Координациони центар за Косово и Метохију. Последњи приступ 25. април 2023. <https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/20031>
- Љубомировић, Наташа. 2017. „Стигма и антистигма интерно расељених лица – шанса за ново доба.” *Социјална политика* 23 (2): 115–124. DOI: 10.22182/sp.232017.8
- Минић, Јелена Љ., Бобан Станковић, и Миљана Павићевић. 2021. *Породице у избеглиштву и расејању 20-ак година касније*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Петковић, Горан З. 2017. „Интеграција избеглих и интерно расељених лица на територији општине Алексинац.” *Социјална политика* 22 (1): 101–114. DOI: 10.22182/sp.232017.7
- Половина, Нада. 2000. *Како сачувати ментално здравље породице у избеглиштву*. Београд: Југословенски црвени крст међународна федерација друштва Црвеног крста и црвеног полумесеца.
- Секулић, Весна М. 2003. „Избегла и расељена лица у колективним центрима на северном Косову.” *Баштина XV*: 137–150.
- Тренинг центар за миграције. 2023. „Међународни ниво – Женевска конвенција о статусу избеглица из 1951. и Протокол уз њу из 1967. године.” Тренинг центар за миграције. Последњи приступ 29. април 2023. <http://www.tcma.rs/tekst/17588/medjunarodni-nivo-zenevska-konvencija-o-statusu-izbeglica-iz-1951-i-protokol-uz-nju-iz-1967-godine.php>
- Триповић, Гордана Д. 2005. „Избеглице – културни и социјални изазов.” *Социолошки преглед XXXIX* (1): 33–45. DOI: 10.5937/socpreg0501033T
- Шуваковић, Урош В. 2020. „Породица кроз програмске ставове политичких партија у Србији: пресек стања у другој деценији XXI века.” *Српска политичка мисао* 69 (3): 43–61. DOI: 10.22182/spm.6932020.2
- Шуваковић, Урош В. 2021. „Прилог расправи о друштвеном признавању браколиких и породицоликих друштвених појава.” *Социолошки преглед LV* (3): 714–750. DOI: 10.5937/socpreg55-34108
- АИЕЈИ. 2015. “Social Educational Work – With Refugee Minor Asylum Seekers”. АИЕЈИ. Последњи приступ 2. мај 2023. <http://aieji.net/>

media/1051/social-educational-work-with-refugee-minor-asylum-seekers.pdf

- Čavić, Tamara, Dušica Lečić-Toševski, i Mirko Pejović. 2008. „Postraumatski stresni poremećaj i strategije prevladavanja kod psihotraumatizovanih izbeglica.” *Medicinski pregled* LXI (1–2): 11–15. DOI: 10.2298/MPNS0802011C
- Dixon, John, and Kevin Durheim. 2000. “Displacing place – identity: A discursive approach to locating self and other.” *British Journal of Social Psychology* 39: 27–44. DOI: 10.1348/014466600164318
- Galonja, Aleksandra, Tijana Morača, Maša Avramović, i Tommaso Diegoli. 2013. *Deca u pokretu – položaj i programi podrške i zaštite dece u pokretu u Republici Srbiji*. Beograd: Udruženje građana za borbu protiv trgovine ljudima i svih oblika nasilja nad ženama – Atina.
- Howy, Bela. 2011. „Колико их је напустило земљу? Расељавање грађана бивше Југославије.” У *Миграције, кризе и ратни сукоби на Балкану с краја 20. века*, ур. Г. Пенев, 27–49. Београд: Друштво демографа Србије.
- Jugović, Aleksandar. 2020. *Društveno osetljive grupe perspektive i politike*. Beograd: IP Partenon.
- Krstić, Miroslav. 2009. *Principi zaštite mentalnog zdravlja dece, mladih i njihovih porodica u izbeglištvu*. Niš: Spektar.
- Lazarus, Richard, Folkman Susan. 1984. *Stress, Appraisal and Coping*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Lazić, Mladen. 2008. „Pojam društvene promene: Osnovna teorijska shvatanja.” *Sociološka luča* II (2): 3–15.
- Milanović, Lidija, Miroslava Perišić, i Marija Milić. 2016. *Standardne operative procedure zaštite dece izbeglica/migranata*. Beograd: Ideas.
- Milosavljević, Milosav, i Aleksandar Jugović. 2009. *Izvan granica društva, savremeno društvo i marginalne grupe*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Opalić, Petar D. 2003. „Ispitivanje psihopatoloških posledica izbeglištva.” *Medicinski pregled* LVI (9–10): 465–475. DOI: 10.2298/MPNS0310465O

- UNHCR. 2023a. „UNHCR u Republici Srbiji.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/unhcr-u-republici-srbiji>
- UNHCR. 2023b. „Interno raseljena lica.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/interno-raseljena-lica>
- UNHCR. 2023c. „Izbeglice.” UNHCR. Последњи приступ: 26. април 2023. <https://www.unhcr.org/rs/izbeglice>
- UNICEF. 2017. „Education Uprooted.” UNICEF. Последњи приступ: 2. мај 2023. https://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_Education_Uprooted.pdf
- UNICEF. 2018. “Children on the Move: Key Facts and Figures.” UNICEF. Последњи приступ: 1. мај 2023. <https://data.unicef.org/resources/children-move-key-facts-figures>
- Vlajković, Jelena, Jelena Srna, Ksenija Kondić, i Milan Popović. 2000. *Psihologija izbeglištva*. Beograd: IP Žarko Albulj.

Milica M. Marjanović*

Faculty of Philosophy, University in Priština – Kosovska Mitrovica

SOCIAL AND POLITICAL CHALLENGES IN THE PROTECTION OF CHILDREN IN ASYLUM AND DISPLACEMENT

Resume

The paper indicates the position of refugee children and children of internally displaced persons in order to gain a better insight into the actual position of these two highly marginalized groups, with the aspiration for greater visibility in society, social engagement and social attention. Bearing in mind that in the case of these two groups, all aspects of life as a whole were primarily affected by forced migration as radical social changes, the main research focus will be on the consequences that are reflected on the population of child refugees and internally displaced persons. A secondary analysis of the content of the works of researchers who have dealt with this or a similar topic so far was used.

Keywords: Children – internally displaced persons, children – refugees, socially vulnerable groups, social changes

* milica.marjanovic@pr.ac.rs

* Овај рад је примљен 30. јула 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. новембра 2023. године.